

ISTEN SZEME ELŐTT

– Székely Ferenc beszélgetése

a 60 éves Keszeg Vilmos néprajzkutatóval –

– *Egy emlékemmel kezdem: a '90-es években, amikor együtt utaztunk vonattal egy magyarországi néprajzi szemináriumra, azt mondta, hogy Nyugat-Európában, pl. Belgiumban már nincs mit gyűjteniük a néprajzosoknak, antropológusoknak, „kifogytak” a témák, ezért Afrikába mennek, új „vadászterületeket” kutatni. Ha ilyen méreteket ölt a globalizáció, ki vagyunk-e téve annak, hogy belátható időn belül eltűnik a magyar népi kultúra, s nem lesz mit – Kányádit parafrázálva – behajtanunk?*

– Én is emlékszem brüsszeli utam e tapasztalatára. Ottani tartózkodásom idején (1992-ben) hatalmas szenzációt keltett a hagyományos témák kutatói között az, hogy a belga tévé egy magyar származású munkatársa lappangva továbbélő farsangi-karneváli szokáselemeket fedezett fel. Egyébként az etnológiai-antropológiai szemlélet a 16. században, a nagy földrajzi felfedezések nyomán született meg. A kultúrának tartott európai kultúra hiánya előbb missziós feladatvállalást termelt ki: vigyünk vallást, kultúrát, intézményeket a természeti népeknek, mert nekik nincs, később azonban hatalmas mentalitásváltást eredményezett ez a helyzet. A felfedezett kultúrák mássága döbbsentette rá az európai embert a kultúrák sokféleségére, s ez leépítette az Európa-centrikus gondolkodást. A világ földrajzi felfedezésének befejeződése azonban válságba sodorta ezt az antropológiai-kulturális érdeklődést, s előtérbe került egy másik Európa, a művészeti és ideológiai irányzatoktól független, saját kultúrát éltető európai társadalmi rétegek felfedezése.

Ettől kezdve az etnológiai-antropológiai kutatás hol távoli, hol közeli világok látogatását jelentette. Magyar szerző fogalmazta meg azt, hogy a saját és az idegen kultúrában kutató etnológus munkájában egyaránt megvannak az előnyök és a nehézségek. Amennyiben ismeretlen kultúrát akar felfedezni, a kutatónak térben vagy időben távoli kultúrát és társadalmat kell felkeresnie. Az ehhez való hozzáférés, valamint a megértés és a leírás igazi kihívás. Ha pedig a kutató a jelenben és saját világában marad, akkor az őt természetes módon körülvevő világ tematizálása jelenthet nehézséget. Például a bejáratott értelmezések

kiszorulása miatt érezhet nosztalgiát, bizalmatlanul vagy optimista módon fogadja a változásokat.

A kérdésre visszatérve, sosem félttem attól, hogy a kutatás terep nélkül marad, mert a kultúra folyamatosan változik. Egy-egy része folyamatosan funkcióját veszti, másik része viszont folyamatosan születőben van. A kutatás célja a változások okának, zajlásának a rögzítése és értelmezése. A „Be kell hordanunk, hajtunk mindent” valójában csupán vershelyzet, nem néprajzkutatási alaphelyzet; esetleg a néprajzi kutatás egy korszakának kutatásszemléletét érzékelteti. A népi kultúra egyik része orális. Az oralitás előnyt jelent az írással szemben, hiszen nincs megörökítve, tehát folyamatosan, minden előadáskor változtatni lehet, illetve az oralitásnak olyan sajátos akusztikus kódja van (melódia, hangerő), amely önmagában alkalmas jelentések közvetítésére, s így mindenki adottságai szerint szólalhat meg. Tehát a „minden behordása” lehetetlen és felesleges; hamis illúzió. Sőt, a begyűjtés valójában megöli, konzerválja az élő szöveget, az egyedi előadást. Ebben az esetben a kutatás több mint gyűjtés: értelmezés.

- A kortárs mitológia, a népi írásbeliség, a történetmondás antropológija az Ön kutatási területe. Miért fontos kutatni ezeket?

- Mindenik téma másért érdekel, s mindenik mellett évtizedeket időztem el, amíg megértettem és beszélni tudtam róla. Lehet, hogy a kutatásaim kezdetén a hiedelmekben én is a kuriózumot, a survivalt, a felvilágosodás után is továbbélő reliktumot láttam. Hosszasabb kutatás során tisztázódott számomra a rendszer-jellegük, az, hogy szervesen kapcsolódnak a természeti környezethez, az életformához, a foglalkozáshoz. Az elsők között voltam, aki a hiedelmet a maga kontextusában (tájban, emberi sorsokban, beszédgyakorlatban) kezdtem értelmezni. Ma már tudom, hogy a hiedelem – a tudomány és a vallás mellett – a tudás egyik formája, és ott van minden korban, minden társadalomban. A tudomány, a vallás és a hiedelem nem kizárja, hanem kiegészíti egymást. Magyarázat bizonyos jelenségekre, helyzetekre, élményekre; az életvezetés, bizonyos cselekvések, az együttélés, a szocializáció vagy a marginalizálás stratégiája; a hiedelemtörténetek egy másképpen megtapasztalhatatlan világot tesznek hozzáférhetővé: a másik ember, a másik közösség, a másik társadalom világát. Amíg az ember halandó, amíg az embernek érzelmei vannak, amíg ragaszkodik a hozzá közelállókhoz, a hiedelmek tovább élnek és

újratermelődnek. Folyamatosan hiedelmet termel a tudomány és a vallás is: ami még, vagy már nincs az általuk emelt legitimációs boltozat alatt, az hiedelemnek minősül. Hiedelemnek minősített elemek bekerülhetnek a tudomány boltozata alá, és akkor már tudománynak, tudásnak nevezzük, máskor évszázadokon át a tudomány által hirdett értelmezésekről derül ki, hogy nincs racionális alapjuk, s ilyenkor ezek kiszorulnak a hiedelmek közé. Ha rácsodálkozunk egy másik ember hiedelmeire, akkor ugyanilyen esélyünk van arra, hogy a mi máságunkat ő is ugyanígy, előítéllettel ítélje meg. Mert amíg hiszünk valamiben, addig azt nem minősítjük hiedelemnek.

A magyar nyelvterület, Erdély több régiójában fordultam meg, gyűjteni azonban szűkebb hazámban, a Mezőségeen és Aranyos-vidéken, falvakban és városokban gyűjtöttem. Abban a világban, amelynek múltját, társadalmát, természeti, ipari adottságait is ismerem. Hiedelmet is a Mezőségeen kutattam. Egy földműves, patriarchális, természetközelen élő társadalom hiedelmeinek rendszerét sikerült összefoglalnom, megértenem a működését, megmagyaráznom a róla való beszélés szabályait. Meg vagyok győződve, hogy a lüderc, a prikulics hiedelmét csupán az tudja valószínűnek tartani, aki ismerte a hajdani mezőségi világot: a mezőségi tájat, az állatokkal, a növényekkel, a földcsuszamlásokkal, a természeti jelenségekkel, a családon és a közösségen belüli tudásátadást, az élmények átadására szolgáló beszédhelyzeteket. Ez a világ a kollektivizálást követően alapjában véve megváltozott: egybeszántották a földeket, állatok tűntek el, új növények honosodtak meg, az ember nem közlekedik, tartózkodik huzamosan a tájban, a környezet már nem termel intenzív (illat-, hang-, fény-) élményeket. S ami ugyanilyen fontos változás: a családi, a szomszédsági együttlétek megszűnése felszámolta azt a beszédhelyzetet, amelyben ez a hagyományos tudás átadódott, újra és újra szóba került. A mezőségi ember is más forrásból szerzi a tudását, élményigényét a média elégíti ki. Az a tudás és szemlélet, amit mindeddig kolozsvári perspektívából neveztünk hiedelemnek, az ma többnyire a Mezőségeen is annak minősül. Egyébként sokan, sokszor megkérdezik: hiszek-e a mezőségi hiedelmekben. Remélem, nem tűnik cinikusnak a válasz, amit ilyenkor szoktam adni: nem, mert nem éltem, nem élek abban a világban; de (meg)értem azt, hogy a mezőségi ember miért hisz, vagy miért hitt bennük. Egyébként örülök annak, hogy akkor járhattam ott, amikor még lehetőségem volt mindezt megismerni, megérteni és leírni.

Hiedelemkutatást ma is végzek. Tanulmányt írtam arról, hogy az online média 1990 után Romániában hogyan hozta vissza olyan mértékben a mágiát, hogy a munkaügyi minisztérium és a parlament azt latolgatta, hogyan lehetne a varázsló szerepkört az országos foglalkozásjegyzékbe integrálni, s ezzel professzionalizálni. A törvénytervezet 2011. március elsején a képviselőházban támogatás nélkül maradt, 249 elutasító, 10 támogató és 6 tartózkodó szavazattal. Ezen a napon az eseményre a nemzetközi média is felfigyelt: a törvényhozás meghátrált a varázslók fenyegetése előtt.

Amikor 1990-ben az egyetemre jöttem, a népi epika tanítását kaptam feladatul. Időközben kialakult a kurzus szemlélete és szerkezete, példaanyaga. A műfajiség helyett narratológiai, azaz pragmatikai és kontextualizáló nézőpontot vettem alapul, s a történetet mondó ember, valamint a történetmondás mint szokás, habitus, cselekvésforma került középpontba. 2002-ben jelent meg egy elemzéseket tartalmazó tanulmánykötetem, *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*, az összefoglalás pedig 2011-ben, *A történetmondás antropológiája* címmel. A különböző korszakok és társadalmak különböző történeteket szeretnek, a történetmondás és a történetek a korszakkal, a környezettel és az egyénnel szembeni attitűdöket érvényesítenek. Hogy miért mond történetet az ember? A történet emlékezőtechnika, fontos ismereteket tárol és tesz könnyen felidézhetővé. Egy történet elmondásával megváltoztatjuk a környezetünket (pl. titok felfedése). A mesélés élményt nyújt; a történet létezővé, jelenvalóvá tesz egy lehetséges, megközelíthetetlen világot, ez a narratív valóság, mint amilyen a múlt, a fikció, a lokális életvilág, a másik ember személyes világa; valami elmondásával távolságot hozunk létre közöttünk és a megjelenített tárgy között; a történeteinkkel az identitástudatunkat fejezzük ki; a kibeszélés vagy az elhallgatás terápia; a történetmondás a kulturális örökség, a hagyomány életben tartása; a történetmondás emberek közötti kapcsolatokat ápol, szimpátiát és távolságot termel. S ugyanebből a nézőpontból a történet elmondása, elhallgatása és átalakítása, lokalizálása és fikcionalizálása, mind-mind narratív stratégia. Ebben a szemléleti keretben végeztem és szorgalmaztam az életpályák és az élettörténetek vizsgálatát. Diákjaimmal rendre arisztokraták, népi specialisták, protestáns lelkészek, néptanítók, mérnökök életére terjesztettünk ki narratológiai kutatást.

- *És hogyan, milyen körülmények között, miért mondja az ember a történeteket?*

- Mondok egy példát. Évente egyszer, éjszaka csoportba verődve elindulunk, bekopogunk kedves ismerőseinkhez, felébresztjük őket, mondván, hogy halaszthatatlan hírt kell elmondunk. A hírt történetbe foglalva, énekelve adjuk elő: Betlehemben megszületett Jézus. Azaz, azt, amit minden keresztény két évezrede tud. Az álmukból felzavart rokonaink, barátaink nem mondják, hogy becsaptuk őket, hanem ellenkezőleg, behívna a házba, asztalhoz ültetnek, süteménnyel, itallal kínálnak. S ha a kántálás körülményeit tüzetesebben megnézzük, akkor - sarkítva - azt mondhatjuk, hogy a kántálás mint a születéstörténet elmondása a koldulás, az udvarlás és a kapcsolatápolás nagyon sajátos formája. Mert a kántáló legények adományt kérnek és fogadnak el, mert elsősorban a lánybarátaikat látogatják meg karácsony éjszakáján.

A kérdés folytatására válaszolva. Talán már egyetemista koromban gondolkozni kezdtem azon, mi az oka, hogy a szakmai köztudat az oralitást szinte kizárólagosan a folklórhoz, a népi kultúrához társítja. Azzal egyetértettem, hogy a társadalomtudományok 19. századi születése után az oralitás működésének és esztétikájának vizsgálatára Európában csupán a népi kultúra nyújtott kutatási terepet. Azzal viszont már kevésbé, hogy a 19. századtól kezdve a népi társadalom és kultúrája a kizárólagos oralitásban értelmezhető lenne. Hogy a kutatás miért hunyt szemet afölött, hogy - a legegyszerűbb példát hozva - a mesemondó mellett, hogy hagyományból származó mesét mesél, olvas - regényt, újságot -, sőt írni is tud és ír is, emlékiratot, emlékverset, levelet, végrendeletet, menyasszonybúcsúztatót, kérvényt, azaz alkot, kommunikál, adminisztrál. Az európai (s ezen belül a magyar) folklorisztika, etnológia következtlenül, hosszú időn át (esetleg akár máig) egy bizonyos (de mindenképpen fokozódó) mértékben és szinten alfabetizált, rendre olvasásra és íráshasználatra kényszerült társadalmat egyoldalúan vizsgált. Csupán az orális kultúrája érdekelte, s nem firtatta, hogy ez az oralitás az életében mekkora szerepet játszik. Európában a felvilágosodás óta az analfabetizmus műveletlenségnek minősült, ezért nem rendelkezünk a kizárólagosan orális kultúra leírásával. Egyébként a korábban említett belga kutatók ezért is kerestek Európán kívüli terepet, hogy az alig alfabetizált

társadalomban vizsgálhassák a szóbeliség szerepét. (Mellékesen: a Mezőségen nekem is megadatott megérteni ezt a sajátos kultúrát.)

- *Mikor kezdte el kutatni a népi írást, az írott kommunikációt, az írás elterjedésének következményeit az élet valamennyi területén?*

- A népi (populáris) írás kutatását az 1980-as években kezdtem el, emlékverses füzetek, szöveges falvédők, a vőfélyköltészet vizsgálatával. Erről készült *A folklór határán* című első kötetem. Elsőként elemeztem egy parasztasszony levélhagyatékát. 1995-ben konferenciát szerveztem *Írás, írott kultúra, folklór*, majd *Az írás képei* címmel 1999-ben elsőként rendeztem kiállítást a Kriza János Néprajzi Társaság székházában. Módszertant dolgoztam ki, alapkutatásokat végeztem. Egy aranyos-széki gazdaság minden zegét-zugát áttekintve számba vettem minden betűt. Családi irattárat, autodidakta írók életművét néztem át, interjúkat készítettem az íráshasználatról, írásszokásokról. *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség* címmel 2008-ban jelent meg a közel 500 lapos monográfiám, írás és oralitás, az olvasás és az írás viszonyáról, az írás elterjedésének következményeiről, az írás funkcióiról, szociális jelentéseiről. Tanulságos volt a lakodalom, a temetés rituális íráshasználatát, az írott kommunikációt, az autodidakta versezők életművét, a naplóvezetés és élettörténetírás funkcióit, a hasznos tudás megörökítésére szolgáló kéziratok dalos-, katona-, szakács-, ima-, méhész-, orvoslőkönyveket, az utca, az épületek feliratait, a firkákat vizsgálni. Az íráshasználat érintette az érzéskultúrát, az identitást, az emlékezetet, a mentalitást, a kapcsolattartást, a családi összetartozást, a nemzeti emlékezetet, a teret és a térhasználatot. Kolozsváron több fiatal kutató zárkózott fel eredményesen, izgalmas témákkal ezekhez a kutatásokhoz (Vajda András, Jakab Albert Zsolt, Bajkó Árpád).

- *Előbbi kérdésben szándékosan nem említettem a Hir adás a' Késő Maradékhoz című kötetét, amely a 17-20. század közötti erdélyi toronygombiratokat tartalmazza.*

- Az íráshasználat kutatása során egy parókia levéltárában szembesültem először gombiratokkal. A szakirodalomnak már volt tudomása erről az irattípusról. A gombirat olyan emlékirat, amelyet templomépítéskor, vagy javításkor az épület gömbjében helyeznek el, s egy következő renováláskor, azaz 50-100 év múlva jutnak hozzá, újítanak fel. A levéltári és könyvtári kutatás kevés eredményt hozott. Az

alapkutatást végül többszáz levél parókiákra való kiküldésével végeztem el. 67 erdélyi településről 91 gombiratot azonosítottam, illetve 37 településről 59 irathoz sikerült hozzájutnom. Ezekből, valamint a leveles válaszokból derült fény a gombirat elkészítésére, szertartásos elhelyezésére, a tartalomelemzés pedig azt mutatta ki, hogy a gombirat a lokális történelem megszerkesztésére, letétbe helyezésére, a helyi társadalomra vonatkozó tudás megörökítésére, a mesteremberek dicséretére szolgál. S azt is, hogy miért oda, a templom tetejére helyezik. Nem csupán azért, mert ott biztonságban van, hanem inkább azért, mert ott isten szeme előtt van. Azaz a gombirat nem csupán az utódoknak való „híradás”, hanem szakrális kommunikáció is: isten dicsőítése, hálaadás, a gondviselés kérése. És az sem volt kevésbé fontos, hogy az irattípust 1600-tól a kutatás idejéig sikerült adatolni, 200 évvel korábbról, mint ahogyan a korábbi szakirodalomnak sikerült. Ahol a szokás meghonosodott, ott máig, minden adódó alkalommal felújítják az emlékiratot.

A kutatás érdekessége, hogy azóta is magától megy előre. Kedves barátaim, ismerőseim mindegyre megörvendeztetnek előbukkanó újabb adatokkal.

- *2003-ban a romániai magyar építáfiumok kataszterének összeállítására vállalkozott. Mennyit változott az utolsó száz évben e „legpragmatikusabb” műfaj utókornak szánt üzenete?*

- Befejezhetetlen munka, lassan haladok vele. A gépemben egyelőre ezernél valamivel több, mintegy 70 település temetőiből származó sírfelirat található, kronológiai rendben, 1570-től. Amikor új településre jutok el, igyekszem a temetőbe is kimenni. Többszörösen érdekelnek a feliratok, melyek a rituális írás egyik formái. A temetés szertartásához tartozik, a család fogalmazza meg, specialista kivitelemzi, kőbe, márványba, betonba, fába vésve. Másodsor: a sírfelirat történet, élettörténet, az egyéni életpálya narratív reprezentációja. A halál beállta után a hozzátartozók összefoglalják mindazt, amit az elhunyt életéről fontosnak tartanak. Harmadszor: a sírfelirat emlékezőtechnika, a társadalom egy tagját azonosítja, életét időben és társadalmi kapcsolathálóban helyezi el. Az adatbázis segítségével újabb és újabb kérdésekre keresek választ. Érdekl-e az építáfiumot a halál oka, bekerül-e a sírfeliratba a történelemben való részvétel, a foglalkozás, az iskolai végzettség, mit kell tudni egy meghalt nő, mit egy férfi

életéről. Megörökíti-e a sírfelirat az elhunyt arcának „romló földi mását”? Kapcsolatban van-e a korszak ideológiájával? Az elmúlt fél évezred során változott a sírfelirat. Az egyik nagy fordulat az epítáfi-umok történetében az 1950-es években következik be, ekkor kezdődik el a sírfelirat kiürülése, a pusztá emlékeztető, megörökítő funkciójának eluralkodása. Ez összefüggésben van a sírfeliratnak a temetkezési vállalkozó általi megfogalmazásával. Az elhunyt biográfiai adatain túl az életről, a halálról, a korszakban érvényes, az elhunyt által képviselt értékekről alig árulkodik. S szintén a 20. század végén szorul vissza a sírfelirat mágikus, az elhunyt nyugalját biztosító funkciója, akárcsak a feltámadás és a találkozás reményének hirdetése.

- *1999-ben jelent meg az ön által szerkesztett, gondozott Kicsiny dalaim című kötet, amely az erdélyi népi költők verseit gyűjtötte össze. Számtalan népi versfaragót ismerek, akik nincsenek a kötetben. Volna rá igény, hogy egy ilyen típusú kiadvány gyakrabban gyűjtse csokorba a népi költészet darabjait?*

- A szakirodalom betolakodó írónak nevezi ezt az írotípust, minthogy képzettség, felkészültség nélkül vállalkozik alkotásra. Nevezik még autodidakta írónak, autonóm, alkalmi költőnek, én népi költőnek neveztem. Kedvtelésből ír; környezete számára megírja az alkalmi verseket (március 8., konfirmáció, püspöki vizitáció, karácsonyi ünnepség, iskolai ballagás, menyasszony-, halottbúcsúztató, házassági évforduló, farsangtemetés stb.), érzelmeinek, gondolatainak ad hangot. A magyar folklórisztika, antropológia épp csak hogy tudomást vett róluk, figyelmet nem szentelt nekik. A sajtó mindegyre túlzásokba esett, hol „Homérnak” nevezte őket, hol dilettáns fűzfapoétának, az irodalomtörténet pedig az epigonizmus kategóriába sorolta. Aude Mouaci mutatta ki, hogy az amatőr írás a középkortól folyamatosan jelen van, formái a nemesi, az udvari költészet (középkor), a felvilágosodás korának alkalmi lírája (17. század), a munkás-, a népi és a proletár költészet (18–20. század).

Az 1999-es antológiát egy felhívásra jelentkezett költők verseiből állítottam össze. A megjelentetését értetlenkedés nehezítette meg. A kötet előszavában magam is hangsúlyozom, hogy nem irodalmi értéke miatt érdemes figyelni a jelenségre; sajátossága a minták követése vagy épp ellenkezőleg, a forma nélküliség, a szövegelőzmények felhasználása, az érzelmi túlfűtöttség, a közhangulat, a közvéle-

mény megverselése, a különböző érzések és gondolatok szinkretizmusa. Napjainkban nálunk is létezik, sőt terjedőben van. Az érzéseikkel, gondolataikkal magukra maradó, elmagányosodott személyeket arra biztatják, hogy írjanak. Az alkalmi költők alkotásait pedig a környezetük igénybe veszi (pl. torockói farsangtemetés, székelyföldi lakodalom). Egy részük eljut a helyi nyilvános szféráig, nem kívánkozik nagyobb nyilvánosság elé; másik részük nehezményezi a lapok és a könyvkiadás érdektelenségét, elutasítását. A kérdésre csupán a következő válasz adhatom. Ennek a költészetnek nincs intézményi támogatottsága, és nem kíván rivalizálni a hivatásos költőkkel. Réteggaléria, csoportkultúra, személyes indíttatású foglalatosság; lokális, regionális dimenzióban dől el, hogy van-e igény, lehetőség a versek kötetben való kiadására. Hangsúlyozom, a versek nem ezzel a céllal születnek meg.

Az antológia óta több diákom írt átfogó esetelemzést ebben a témában (Ambrus Judit, Ozsváth Imola, Bajkó Árpád), Nagy Réka doktori disszertációt készített a szilágybagosi Szabó Miklós életpályájáról, életművéről és alkotói habitusáról.

- *Társszerzője a többször kiadott Magyar népi kultúra I-II. című köteteknek, amelyek szinte valamennyi erdélyi magyar iskola könyvtárában megtalálhatóak. Miért fontos az, ha a diákok már kiskorukban megismerkednek a népi kultúrával?*

- Kezdeményezője, szerkesztője és társszerzője voltam a tankönyvnek és a szöveggyűjteménynek. Egyik 1999-ben, a másik 2001-ben jelent meg először, majd új kiadásban egyszerre 2008-ban. Tulajdonképpen azért volt rájuk szükség, mert a néprajz szakra jelentkező fiataloknak a vizsgára való felkészülésben nem állt rendelkezésükre használható tankönyv. A szerzők úgy írtak összefoglaló fejezeteket, hogy főként romániai magyar példákat hoztak fel, a szöveggyűjteménybe pedig friss szemléletű és módszertani szövegeket válogattunk. Nagyobb iskolásoknak és tanároknak egyaránt hiányoztak ilyenfajta összefoglaló és meggondolkoztató olvasmányok. A kötetek tehát elsősorban nem kisiskolásokat szólítanak meg, hanem azokat, akik tanítják őket. Egyébként szomorúan fogalmazom meg azt a több évtizedes tapasztalatomat, hogy a romániai magyar köztudat mindmáig szelektív, anakronisztikus, idealizáló, nosztalgikus képet éltet a népi kultúráról. Ezt a képet az iskolai tankönyvek, a közmédia és a hagyományörző programok is szívósan újratermelik; visszafogják a tanszékünk szem-

léleti hatását. Tévedés ne essék, nem elmarasztalom a népi értékek népszerűsítésére tett erőfeszítéseket. De a népi kultúra sokkal gazdagabb, változatosabb és életképebb. A népművészetnek azok az elemei, amelyeket a köztudat a népi kultúrával azonosít (mese, ballada, népdal és népzene, néptánc, népszokás, díszítőművészet), a kultúrának fontos részei, történeti formái. Az említett szöveggyűjteményben szereplő egyik tanulmány azt hangsúlyozza, hogy a népi kultúra elemei nem feltétlenül ősiek, és egyáltalán nem változatlanok. És folyamatosan születnek új, kitalált hagyományok. Továbbá, ez a kultúra nem egységes, nem uniformizált; a különböző csoportok, generációk, nemek, foglalkozási, felekezeti érdeklődés, településtípus szerint más-más kulturális gyakorlatokat éltetnek. És még azt jegyezni meg, hogy az esztétikum a kultúrának csupán egyik használati értéke. A kultúrának vannak olyan területei és funkciói, amelyek más használati értéket érvényesítenek.

- *1972–76 között a nagymúltú történelmi városban, Tordán volt középiskolás, majd a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar–francia szakára került 1977-ben. 1981-től tanár volt abban a tordai iskolában, ahol korábban koptatta a padokat. Meséljen az itteni évekről.*

- 1985-től a Szekuritáté folyamatosan figyelt, veszélyesnek minősített, megpróbált elszigetelni. Az igazgatóság és a többségben román anyanyelvű kollégáim emiatt bizalmatlanokká váltak velem szemben. Egyetem előtt elvégzett 9 hónapos, majd közvetlenül az egyetem elvégzésekor alhadnagyi titulussal lezárt sorkatonáskodás ellenére 1984-től, munkaidő után, heti két délután a helyi tüzérségi alakulatnál katonai továbbképzésen kellett részt vennem, hogy minél kevesebb időm maradjon. Ezt akkor, frissen vezették be, permanens képzésnek nevezték. Kit behívtak, ki megszabadult. Engem éves rendszerességgel hívtak be, így lettem tartalékos hadnagy. (Szerencsére, ilyen irányú felkészültségemet soha senkinek nem kellett igénybe vennie.) Évről évre megújuló normagondjaim voltak, magyar irodalomból mindössze fél normára futotta, más tárgyakat is kellett vállalnom: filozófiát, történelmet, földrajzot, gazdaságtant és franciát. Teljes normához 1990 őszén jutottam a szakomban, de két hét múlva ki is léptem a közoktatásból. Egyébként szép időszak volt, mert szerettem tanítani, szerettem a diákokat. Az irodalomórák máig hiányoznak. Ma is kapok visszajelzést a volt diákjaimtól: a középiskolai évek generációs, kollektív

élményként élnek bennük. Ki a verset, ki az olvasást szerette meg, sokan jegyezték le helyi hagyományokat. Többször szerepeltünk újságokban tematikus összeállítással, a helyi Jósika Miklós Művelődési Kör évente fogadta egy-egy évfordulás verses műsorunkat. A középiskola irodalmi köre folyamatosan működött. A környéket rendszeresen jártuk gyalogosan, sátorral többször mentünk végig székelyföldi, egyszer mócvidéki útvonalon, egynapos erdélyi városlátogatásokra is mentünk vonattal. 10. osztályban hetente egyszer, óra elején, egy percben a diákok egy-egy személynév eredetét és jelentését mutatták be. Amikor családot alapítottak, Ladó János utónévszótára újra körbejárt közöttük, hogy nevet válasszanak születő gyermekeiknek. A könyv azóta se került vissza a polcomra, de talán nem is ott van a végső helye...

– *„Másfél évszázadnál hosszabb ideje termelődik a Torda és az Aranyosvidékére vonatkozó tudás” – írta, de ugyanakkor hozzátette: Aranyosvidék az arculatát veszítő régió. Miért?*

– A megállapításban nincs értékítélet, szemrehányás. Történetét tekintve a régió egyik része autonóm székely szék volt, a másik rész a vármegyei terület. A két, eltérő közigazgatási hagyománnyal rendelkező vidék nem egységesült, de kölcsönösen hatott egymásra. A szék Fehér megyei települései Nagyenyed, Marosludas, a Kolozs megyei települések pedig Torda felé fordultak. És ismét más, bányászhagyományai voltak a Torockói-völgynek. A köztudatban a régiót Torockó reprezentálja, ez a település viszont mind társadalma, mind kulturális hagyományai tekintetében sajátos. A kollektivizálást követően a falvak lakosai az iparban helyezkedtek el, véglegesen elköltöztek, vagy a napi ingázást választották. Torda és Aranyosgyéres ipara viszont 1990 után teljesen leépült, egzisztenciális válságot idézve elő a régióban. Az 1990-es években a fiatal generáció masszívan költözött külföldre, a világ különböző tájaira. És még azt is fontos figyelembe venni, hogy a régióból, különösen az aranyosszéki falvak állandóan jelen voltak mezőgazdasági termékekkel az erdélyi és a romániai piacokon. Az 1960-as évekig a szekérrel megközelíthető piacokat látogatták, 1960 után vonattal és teherszállító kocsival Bukarestbe, Brassóba, Temesvárra is eljutottak. A piacra járás pedig más értékrendet állandósított. A trianoni döntést, majd a kollektivizálást követően a román etnikus elem egyre nagyobb számban és egyre dominánsabban van jelen. Ez a helyzet konfliktusokat és együttélési stratégiákat egyaránt kitermelt.

A migráció, a globalizálódás az utóbbi évtizedek természetes velejárója. A régió azonban ebben a folyamatban elveszítette identitását. Sem a piacon, sem a vidéken áthullámzó turizmusban nem sikerült felmutatnia sajátos értékeit, sem a családi, a lokális és a regionális életben nem kontextualizálta újra sajátos hagyományait. 1990 után két alkalommal történt lapalapítási kísérlet, az érdektelenség miatt mindkettő hamarosan kudarcba fulladt. Termékeikkel a mezőgazdászok jelen vannak a piacon, ám előállításukhoz piaci magokat használnak. Hasonló sorsra jutott a gyümölcs- és a virágkertészet. Aranyosszék egyetlen tájmúzeuma családi tulajdonba jutott vissza, s 1990 után a gyűjteményt a család kereskedőknek kiárúsította.

- Aranyos-vidék című honismereti könyvével főleg a fiatalabb generációhoz szól, de mind a szakma, mind a széles olvasóközönség érdeklődéssel fogadta. Mi volt a célja ennek a kötetnek?

- Köszönöm a kérdést, hiszen előbbi gondolataimat folytatja. Kilenc éven keresztül tanítottam aranyos-vidéki fiatalokat, s később is szoros kapcsolatban maradtam a régióval. Az összefoglalót sok évi előkészület után írtam meg. Tankönyv, mert ismereteket tartalmaz a régió természeti, földrajzi adottságairól, a társadalomról, a múlt eseményeiről, gazdasági, művelődési életéről, az oktatás, az ipar történetéről, kulturális örökségéről. Olvasókönyv, mert számos szövegmellékletet tartalmaz. Valójában azonban mindezeknél több és másabb, egyedüli a maga nemében. Szomorú tapasztalatom, hogy a családnak jó ideje nincs mondanivalója a gyermekek számára, csupán anyagi biztonságot nyújt és adminisztrálja az életüket. A család feladta a nemzeti és a hozzá szorosan kapcsolódó lokális identitás újratermelése, s ez mind a felnőttek, mind a gyermekek identitását és hangulatát károsítja. A helyzet egyszerű és visszás: a felnőttek úgy érzik, hogy a fiatalok visszaautásítják tapasztalataikat és tudásukat, a fiatalok meg – akár rádöbbennek, akár nem, vagy pedig csupán évek múltán – nehezményezhetik, hogy nem kapták meg azt a kulturális örökséget, amit a családnak kellett volna átadnia nekik. Miközben mindkét generációnak meglehet a mentsége: a szülők a családi egzisztenciáért küszködnek, a fiatalok pedig pragmatikus életpályaépítést követnek. A fiatalok úgy mennek el a szülői házból, hogy nem viszik magukkal a család történeteit, a családi konyha ízeit, a virágoskert illatait, a gyümölcsöskert ízeit, a határneveket. A könyvben ezért fogalmaztam meg sok-sok olyan kérdést és feladatot, amelyek szülők, nagyszülők, a

helybéli lelkész, a polgármester, a régiót ismerő ének-, földrajz-, történelem-, természettan tanár segítségével válaszolhatók meg. Azaz a könyv segédeszköz ahhoz, hogy a fiatalok maguk fedezzék fel szülőföldjüket. Családjuk, környezetük segítségével. Nem helyettesíteni, kiküszöbölni akarom a helyi információforrásokat, hanem a könyvet használó fiataalt ezekhez a forrásokhoz irányítom. Mert a népi kultúra átvétele nem csupán azt jelenti, hogy (összegyűjtött, megszerkesztett, szelektált) ismeretet adunk át (oktatáshelyzetben) az ő világról, hanem azt is, hogy a gyerek vagy a fiatal a nagyszülője, szülője, szomszédja tudását tanulja meg; ezáltal nem csupán a tanterembe, az osztályközösségbe szocializálódik, hanem a családba, a szomszédságba. Ha ezt a szociális élményt magukkal viszik, akkor sosem fognak teljesen elszakadni szülőföldjüktől. Vagy legalábbis emlékezni fognak rá. S itt egyúttal arra is utaltam, hogy a honismeret iskolában való tanítását, a hagyományok táborokban való oktatását csupán szükségmegoldásnak tartom. Pontosabban, hibás szemléletűnek. Azért nem szerencsés, mert a szervezett körülmények közötti hagyománytanítás esetében az „elődök, a nagyszülők, a szülők” kultúrája nem az éppen a tanulási folyamatban benne lévő gyerek, fiatal elődeinek, szüleinek, nagyszüleinek kultúrája. Nem akarom túlbeszélni a kérdést, de engedje meg, hogy egy példát még elmondjak: a hagyományos ebéd nem az, amit egy hagyományápoló táborban szolgálnak fel a táborlakóknak, hanem az, amit a táborlakók édesanyja a családi hagyomány szerint szokott készíteni és tálalni. Ki ilyet, ki olyat, szegényesebbet vagy bőségebbet. Hogy a hiteles, a hagyományos kultúra tanítása tanórákra, támogatott, átgondolt táborok területére tevődött át, azt az amúgy is meglazult család és primér közösségek elleni merényletnek érzem. A hagyomány nem csupán anyag, tananyag, hanem az a közösség, kapcsolatrendszer is, amelyet létrehoz. Generációkat köt össze: a szülő a gyermekének adja át, s az unokát a nagyszülőre emlékezteti. Az oktatás ugyanezt a generációközi kommunikációs modellt érvényesíti: a felnőtt pedagógus és a tanuló közötti kommunikációt. A pedagógusok azonban – mobilis kategória lévén – csak ritkán ismerik annak a közegnek a hagyományos értékeit, amelyben oktatnak, illetve amelyben a hagyományokat oktatják.

Engem ezek a dilemmák vezéreltek a könyv megírásakor. A régió tanáraitra, nevelőire, lelkészeire és a szülőkre bízom, hogy élnek-e a nyújtott segítséggel.

- *Behatóan kutatta Balázs Ferenc emlékét az aranyosszékiek tudatában. Kit kellene még kiemelni Aranyosság elfelejtett személyiségei közül? Ha elkészül Aranyosság szellemi katasztere, mennyire válhat példaértékűvé Erdély többi régiója számára?*

- Azt hiszem, hogy Aranyos-vidéknek kellene más régiókat követnie szellemi örökségének megbecsülésében. Tordán több mint száz éve enyhe Petőfi-kultusz van, minthogy Petőfi innen távozott utolsó útjára, Bem táborába, feleségét és fiát a tordai lelkész gondjaira bízva.

Habár szülőháza emléktáblát visel, nevét korábban egy művelődési kör vette fel, ma pedig egy iskola őrzi, Jósika Miklós nem kapja meg azt a figyelmet, amit pedig megérdemelne. A honismereti könyvben 125 olyan személyiséget – tudósok, művészek – mutattam be, akikre a régióknak emlékeznie kellene, akiket a nagyvilág inkább számon tart, mint a szülőföldjük. Ezeket a személyiségeket rendre vissza kellene telepíteni a kulturális emlékezetbe.

- *Már hatodikos korában eldöntötte, hogy tanár lesz, de mikortól készült tudatosan a néprajzi pályára?*

- Erre a pályára nem lehetett készülni, minthogy a néprajzos képzés 1948-tól szünetelt. Környezetemben senki sem volt, aki irányíthatott volna, olvasmányt kínálhatott volna. A véletlen hozta, hogy hatodikos koromtól gyűjtőpályázatokon vettem részt, gyűjtőtáborban pedig nyolcadikos koromban voltam először, Háromszéken (az első használható céduláim is ebből az időszakból maradtak meg). Azóta folyamatosan gyűjtöttem, egyetemista koromban pedig elkezdtem a néprajzi szakirodalom felkutatását és olvasását. Az egyik első (pontosabban a második) nagylélegzetű tanulmányomat a *Népismereti Dolgozatok* számára Fara-gó József – saját szavait idézve – csupán magyar fordításban volt hajlandó elfogadni, a nemzetközi műszavak használatára való tekintettel. Az általam javasolt címe így hangzott volna: *Nemverbális kommunikáció Detrehemtelepen*, aztán valóban fordításban jelent meg: *Nem-szóbeli kommunikáció a mezőszéki Detrehemtelepen*.

- *1990 őszén – 42 év után – újból beindult a néprajz szakos képzés a BBTE keretében, ami újabb kihívást jelentett: kinevezték a néprajz tanszék adjunktusának.*

- Váratlan fordulata volt az életemnek, Péntek János tanár úrnak köszönöm a bizalmát. Ugyanakkor az életem delén újra kellett alapoznom a tudásomat, újraterveznem életem folytatását. Összevont képzésre szerettem volna jelentkezni Magyarországra, onnan viszont az az üzenet jött, hogy amit tudni kell, azt már tudom, inkább folytassam a tanítást és a kutatást. Az oktatás sok munkával járt és sok szakmai elégtétellel. És ugyanilyen váratlan hozadéka volt az 1989-es változásoknak a szakmai élet beindulása, a szakmai társadalom szerveződése a Kriza János Néprajzi Társaság megalakulása révén.

- *2003-ban már az önálló tanszék vezetője lett. Milyen érdeklődés tapasztalható a szak iránt?*

- 2011-ig voltam tanszékvezető, azóta pedig a doktori iskola igazgatója vagyok. Az évtizedek során a szakot kétfajta motivációval keresték. Azok, akiknek egy bizonyos szak mellé kellett második szakot keresniük, és azok, akik valamilyen indíttatásnál fogva valóban a néprajz szakra kívántak iratkozni. Úgy tudom, egyik opció sem okozott csalódást. Mind alap- és mesterképzésre, mind pedig doktori tanulmányokra határon túli fiatalok is jelentkeznek. A végzettek közül többen helyezkedtek el kutatóként, sokan tettek le megalapozott, új eredményeket hozó disszertációkat. Doktorandusaimmal 2008-ban indítottuk az *Emberek és kontextusok* című sorozatot (most a 15. kötet van nyomdában), új alapkutatások, új értelmezéssel.

- *Beszéljünk az életéről és családjáról is. Abban a faluban született, a mezőségi Detrehemtelepen, ahová 1903-ban Révkomárom vidéki telepesek kerültek. Milyen volt a gyermekora?*

- A falu az 1894-es telepítési törvény alapján létesült, állami telepítésként, 53 családi házzal. Dédszüleim (két, családos fiútestvérrel együtt) Marcelházáról költöztek a Mezőség peremére; a falu ma hivatalosan is a Colonia (Telep) nevet viseli. A gazdaságok költségeit szerződés szerint 50 év alatt kellett volna törleszteni. Nem tudom, ha akkor, ott, 1903-ban az elindulás előtt valaki birodalomtörténeti prognózist készít, a három család útnak indul-e? Az 1921-es román földtörvény, majd a kollektivizálás kétszer szegte meg a szerződést. Az én apám nem állt be a kollektív gazdaságba, ezermester volt, háromnegyed hektáros szántóföldből és gyümölcsösből tartotta el a családot.

A rendszeren kívül éltünk, megbélyegezve, egy, a rendszer kínálta előnyöket derűsen kihasználó világban.

Az olvasás megszépítette gyermekkoromat. Úgy emlékszem, harmadikos koromban, a karácsonyi vakációban néhány napra kölcsönkaptam *Az arany embert*. Attól kezdve békét kötöttem a világgal. Sokáig kétséges volt az, hogy továbbtanulhatok-e. Nyolcadik osztályos diákként az oktatásügyi minisztériumban érdeklődtem, hogyan végezhetnék nyomdászati szakiskolát. Szerettem volna a betűk világában maradni. Áldott emlékezetű osztályfőnöknőm, Gönczi Ilona járt közbe a családomban, hogy matematikai felkészültségemre való tekintettel elméleti, reál profilú középiskolába mehessek. Remélem, nem okoztam csalódást neki a pályaváltással... Később, ahányszor csak alkalom nyílt erre, eljött meghallgatni előadásaimat.

A nővérem családi és egészségügyi körülmények miatt a középiskola után kénytelen volt lemondani filológusi érdeklődéséről. A bátyám későbbben indult el sikeres elektrotechnikai pályára felé.

- *És néhány szót szűkebb családjáról is.*

- Egyik lányom szintén egyetemi oktató, kutató, a másik lányom pedig képzőművész. Minden együttlét megerősít és örömmel tölt el.

- *Igaz-e az, hogy ebben a hatványozottan mobiltelefonos világban Ön nem használ maroktelefont?*

- Nem, nem igaz. Az viszont igen, hogy a kommunikációban az e-mailt találok a legalkalmasabb eszköznek. És az is igaz, hogy a telefont gyűjtéshelyzetben sem hangrögzítésre, sem fényképezésre nem használom.

- *Több díjban és elismerésben részesült. Kérem, említsen meg néhányat ezek közül.*

- Mindeniknek örültem, mert mindenik megerősített a munkámban. Nincs olyan sok, hogy csupán néhányat említsek közülük.

- *Min dolgozik jelenleg, mit szeretne letenni az olvasók asztalára 2017-ben?*

- Összefoglaló egyetemi jegyzetet írok a beszélés néprajzáról, de 2017-ben még nem tudom az olvasók kezébe adni.